

duidelijk dat de verdediging van een economisch niet langer gerechtvaardigde wisselkoers zware eisen stelt aan het monetaire beleid (zo werd het disconto in dat jaar maar liefst zeventien keer verhoogd) en uiteindelijk tot mislukken is gedoemd wanneer dat beleid niet door coördinerende acties in het buitenland wordt gesteund.

De boven geplaatste kanttekeningen nemen niet weg dat de hier besproken studie een nuttige aanvulling vormt op de economische literatuur over de jaren dertig. De poging inzicht te verschaffen in de mate waarin op Colijn druk is uitgeoefend inzake het valutabeleid, voegt een nieuwe dimensie toe aan het nog steeds twijfelachtige oordeel over de juistheid van dat beleid. Dit maakt het boek voor de huidige generatie politici en economen, waar de belangstelling voor deze periode duidelijk herleeft, tot aanbevelenswaardige literatuur.

W. F. V. Vanthoor

H. Dam, *De NSB en de kerken. De opstelling van de Nationaal Socialistische Beweging in Nederland ten opzichte van het christendom en met name de Gereformeerde Kerken 1931-1940* (Kampen: J. H. Kok, 1986, 187 blz., f34,50, ISBN 90 242 3391 7).

Dit boek is een bewerking van een afstudeerscriptie aan de Theologische Hogeschool van de gereformeerde kerken in Kampen. Het nieuwe dat het brengt, bestaat in de beschrijving van het optreden van een aantal dominees en andere protestanten in de NSB, in de jaren 1934-1936. Niet, dat daarover nog niets bekend was, maar in de paragrafen vier tot zeven van het derde hoofdstuk van dit boek worden oude en nieuwe gegevens voor het eerst systematisch behandeld en samengevat. Daarin ligt de verdienste van de schrijver.

Aanvankelijk had de NSB zich neutraal en gedistantieerd opgesteld ten opzichte van kerk en christendom, zij het uiteraard wel anti-confessioneel en 'anti-verzuild'. Omdat er van kerkelijke zijde echter al gauw twijfels werden geuit over de verenigbaarheid van christelijk-kerkelijke en nationaal-socialistische loyaliteit, begon de Beweging zich vanaf 1934 een stuk positiever op te stellen. Doel was natuurlijk, de kerken tot terughoudendheid te bewegen en zodoende gewetensconflicten bij de potentiële christelijke aanhang zoveel mogelijk te voorkomen of te beperken. In de daaropvolgende jaren ziet men dan ook een aantal NSB-dominees optreden die de aanvaardbaarheid van het nationaal-socialisme voor protestantse christenen propageerden: Van Duyl, Hofstede, Hylkema en, als bekendste, dominee Boissevain. Van deze vier waren twee vrijzinnig hervormd, de twee andere doopsgezind. De wereld van de orthodoxie, en vooral de gereformeerde orthodoxie, stond ver van het nationaal-socialisme af. Christelijke nationaal-socialisten trof men bijna uitsluitend onder vrijzinnig hervormden aan. Dat is duidelijk te zien aan de 119 predikanten-ondertekenaars van een Open Brief, oktober 1934, die protesteerden tegen het ambtenarenverbod voor NSB-ers. Traditionele opvattingen over een Nederlandse volkskerk verbonden zich hier moeiteloos met het streven naar nationale eenheid, die immers door het politiek en maatschappelijk confessionalisme werd verstoord. Het is tekenend, dat ds. Boissevain, die deze gedachtenwereld het duidelijkst vertegenwoordigde, een aanhanger was van de theoloog Ph. Hoedemaker, de vroegere tegenstander van Abraham Kuiper. Bekendste uitzondering op deze regel was wel de gereformeerde predikant Van der Vaart Smit, die dan ook enkele keren een tijdlang geheim lid van de NSB was. Aan Van der Vaart Smit en de met name door hem geïnspireerde Orde van getuigen van Christus, die onder orthodoxen wilde werken, besteedt de schrijver

een interessante paragraaf, die niet verheelt dat het succes maar gering was. Datzelfde geldt ook voor de in een volgende paragraaf behandelde Raad voor kerkelijke aangelegenheden, die Mussert inrichtte als een adviesorgaan voor de verhouding met de kerken. Onbegrijpelijk genoeg vertrouwde hij de leiding van de Raad voor gereformeerden aan de radicale boerenleider Roskam toe, die met zijn racistische ideeën elke toenadering tot de gereformeerde kerk bij voorbaat blokkeerde. Ook onder hervormden en katholieken, die met afzonderlijke raden werden bedacht, had Mussert maar matig succes.

De schrijver heeft voor de opbouw van zijn boek de verschillende ideologische brochures van de NSB als leidraad gekozen. Men kan zich afvragen of daardoor onbedoeld niet teveel nadruk komt te liggen op de 'strijd der ideeën'. Natuurlijk zal men juist ook bij de behandeling van de verhouding van een politieke partij of beweging tot kerk en godsdienst aan de opvattingen en ideeën de nodige aandacht moeten besteden. Maar anderzijds zijn juist in een verzuilde samenleving kerkelijke belangen zo met de wereldlijke verstrengeld geraakt, dat men zich voor al te eenvoudige verklaringen moet hoeden. Om een voorbeeld te noemen. Dat de gereformeerde en de katholieke kerk in 1936 tot een resolute afwijzing van het nationaal-socialisme kwamen, was niet alleen een reactie op de publikatie van brochure V, waarin allerlei volks ideeëngoed gelucht werd, maar ook, en misschien nog meer, op het verkiezingssucces van de NSB in 1935, dat een bedreiging voor de stabiele confessioneel-verzuilde verhoudingen vormde.

In sommige opzichten maakt de verzorging van de tekst een wat weinig professionele indruk. Heel wat van de vierenveertig illustraties moeten het zonder toelichting en bronvermelding stellen; de schrijver hanteert twee verschillende verwijzingsystemen door elkaar en daar wordt de tekst niet toegankelijker door; het inleidende woord vooraf wordt als hoofdstuk I gepresenteerd en aan het einde met 'Kampen, mei 1986' gedateerd — wat op zijn minst ongebruikelijk is. Ook de veel te weidse titel is in dit verband te kritiseren. Wel geeft de ondertitel de beperking tot het protestantisme aan, maar dat maakt de hoofdtitel niet minder onjuist. De katholieke kerk valt geheel buiten het onderzoek en de weinige bladzijden die eraan besteed worden, steunen volledig op een klein deel van de relevante wetenschappelijke literatuur. Het is wellicht een wat onbekend terrein voor de schrijver en hij glijdt hier en daar dan ook flink uit. Zo moet opgemerkt, dat Pacelli niet zozeer secretaris van het Vaticaan (141) als wel staatssecretaris was. Ernstiger is een opmerking op pagina 53, die als verklaring van het concordaat van 1929 de gelijkvormigheid van fascistische staat en katholieke kerk aanwijst. Dit kan nauwelijks ernstig bedoeld zijn en staat in schrille tegenstelling tot het hoge niveau van het boek in zijn geheel.

P. Luykx

K. W. L. Bezemer, *Geschiedenis van de Nederlandse Koopvaardij in de tweede wereldoorlog* (2 dln.; Amsterdam-Brussel: Elsevier, 1986, xii + 1446 blz., f150,-, ISBN 90 10 06040 3).

De geschiedschrijving over de lotgevallen van de Nederlandse koopvaardij en marine in de tweede wereldoorlog is bijna een verhaal op zichzelf geworden. Reeds in 1947 ontvouwd T. H. Milo en W. E. van Popta ambitieuze plannen voor een zesdelige publikatie waarin marine en koopvaardij min of meer als een geheel zouden worden beschouwd. Uitgewerkte